

**REGLEMENTERING VAN PROSTITUTIE, 1844-1877 :
OPKOMST EN ONDERGANG VAN EEN EXPERIMENT**

door

Sophie DE SCHAEPDRIJVER
Europees Universitair Instituut, Florence

---

1. INLEIDING

In dit artikel wordt getracht het experiment gereguleerde prostitutie in het 19de-eeuwse Brussel nader te duiden. Reglementering behelsde de vorming van een autoritair en administratief apparaat rond het fenomeen betaalde liefde; het werd niet verboden, maar in "juiste" banen geleid onder de hoede van medisch en politieel gezag. De manier waarop dit in Brussel gebeurde, mag representatief worden genoemd voor heel Europa. Dit geldt ook voor de daaropvolgende evolutie van de officiële prostitutie.

Het eerste deel omvat een beschrijving van het verschijnsel. Vervolgens worden diverse ongerijmdheden aangewezen die het hanteren van een functioneel/dysfunctioneel-verklaringsmodel onmogelijk maken. Ontstaan en verdwijnen van gereguleerde prostitutie kan niet verklaard worden door een goede of slechte werking ervan. Tenslotte een poging om het fenomeen te conceptualiseren op een manier die genoemde ongerijmdheden inzichtelijk maakt. We wensten de institutie te duiden in een breder kader van disciplineren van de onderste bevolkingslagen. Bijgevolg lijkt ons de rationaliteit achter het experiment te liggen in de bredere context van de 19de-eeuwse maatschappij en meer bepaald de kapitalistische productiewijze. Teneinde echter simplistische samenzweringstheorieën te vermijden, werden ook de handelende groepen achter de instelling belicht.

2. REGLEMENTERING VAN BETAALDE LIEFDE (1)

2.a. Het vertoog

De idee achter het reguleren van prostitutie is de onuitroeibaarheid en tegelijk, noodzakelijkheid van het fenomeen. Niet dat prostitutie ooit werkelijk verboden was geweest. Tolerantie met restricties was reeds vóór de 19de eeuw de politiek van de meeste Westeuropese steden. De prostituées kregen bepaalde, toch al slecht befaamde wijken toegewezen, terwijl ze zich in andere, mooie buurten niet mochten ophouden, laat staan er wonen (2).

Het nieuwe van de 19de-eeuwse aanpak zit in de notie van regulering. Prostitutie, zo werd betoogd, was dan misschien niet af te schaffen, maar dat mocht geen reden zijn om de zaken op hun beloop te laten. Er kwam teveel bij kijken : de belangen van openbare orde en dito gezondheid dienden gevrijwaard. De uitlaatklepfunctie van het betaalde-liefdecircuit moest worden geoptimaliseerd.

Dit kwam er op neer, dat de publieke vrouwen werden losgemaakt van de "classes dangereuses", zoveel mogelijk van de straat weggehouden en tewerkgesteld in een gesloten circuit van officiële bordelen of "maisons de tolérance". Zulks zou de doorn in het openbare oog minimaliseren, terwijl de volksgezondheid werd beschermd door een verplichte medische controle.

Het aldus registreren, opsluiten en gedwongen inspecteren van wat tenslotte ook burgers waren, werd gerechtvaardigd door te wijzen op de toch al reeds gemarginaliseerde positie van de prostituées. Tenslotte hadden zij zichzelf publiek gemaakt, dus konden en moesten ze net als andere openbare faciliteiten, van overheidswege worden beheerd. Het algemeen belang diende te primeren op de vrijheid van het individu, tenminste wanneer dat individu zich manifest een dergelijke vrijheid onwaardig toonde.

Hoewel het reguleringsvertoog zich over verscheidene decennia uitstrekt, valt er zeer weinig variatie in het redeneerpatroon te her-

(1) Zie voor een meer uitgebreide bespreking van ideeën achter en praktijk van het reglementarisme, S. DE SCHAEFDRIJVER, *De zonde in banen geleid. Ge-reglementeerde prostitutie in Brussel, 1844-1877*, licentiatesthesis V.U.B., 1983.

(2) Zie F. VANHEMELRIJCK, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de late middeleeuwen tot het einde van het Ancien Régime (1404-1789)*, Brussel, 1981, pp. 130-148 en A. DEROISY, *La répression du vagabondage, de la mendicité et de la prostitution dans les Pays-Bas autrichiens durant la deuxième moitié du 18ième siècle*, doctoraal proefschrift, U.L.B., 1965.

kennen. Bovenstaand kader werd vastgelegd door de Parijse arts Parent-Duchatelet in de jaren 1830, en kende een epistemische draagwijdte die de grenzen van de eeuw overschreed (3).

Parent-Duchatelet, de "Newton of Harlotry" zoals hij door zijn Britse epigoon Acton dertig jaar later werd genoemd (4), vergenoegde zich als voorzitter van het Parijse gezondheidscomité niet met het aangeven van theoretische hoofdlijnen, en werkte een concreet systeem uit dat vanuit Parijs (waar het gedeeltelijk reeds sinds het einde van de vorige eeuw bestond) werd geëxporteerd naar de grote Franse steden en Brussel.

Deze "orthodoxe code" voorzag, voor alle vrouwen die op heterdaad bij prostitutie werden betrapt, gedwongen inschrijving op een register. Hoewel, zoals we reeds aanstipten, de "handel" idealiter alleen binnen het gesloten bordeelcircuit mocht plaatsvinden, werd een categorie "losse" prostituées voorzien, die zelfstandig woonden en werkten. Een massieve opsluitingsstrategie zou teveel vrouwen in het ondoordringbare maquis van de clandestiene prostitutie drijven. Restrictieve regels zorgden er wel voor, dat het de losse ingeschreven vrouwen dermate moeilijk werd gemaakt, dat ze vroeg of laat de rangen van de in bordelen werkende "filles soumises" zouden vervolgen.

Beide categorieën werden aan een, tenminste wekelijks medisch onderzoek onderworpen, dat in het stedelijk dispensarium plaatsvond. Bleken ze gezond, dan werd dit vastgelegd in een certificaat, dat zij of de bordeelhoud(st)er ten allen tijde moesten kunnen voorleggen. Bij ziekte werden ze onmiddellijk naar een, speciaal daartoe voorbestemd ziekenhuis gevoerd waaruit ze pas bij genezing werden ontslagen. Overtredingen zoals aanstootgevend gedrag, dronkenschap of, het allerergste, vervalsing van het gezondheidscertificaat werden bestraft met internering in een, alweer, aparte gevangenis.

Kortom een gesloten cirkel onder de autoriteit van medici en politie. Een zeer belangrijke schakel was de bordeelhoud(st)er, die moest instaan voor de dagelijkse disciplinerende van zijn/haar inwonende werkneemsters. Zelf werd hij/zij in toom gehouden door het

(3) A. PARENT-DUCHATELET, *De la prostitution dans la ville de Paris, considérée sous le rapport de l'hygiène publique, de la morale et de l'administration*, Brussel, 1836. Zie over Parent-Duchatelet ook A. CORBIN, *Les filles de noce. Misère sexuelle et prostitution aux 19ième et 20ième siècles*, Parijs, 1978, pp. 13-35 en passim.

(4) W. ACTON, *Prostitution considered in its moral, social and sanitary aspects in London and other large cities and garrison towns, with proposals for the control and prevention of its attendant evils*, Londen, 2de uitg. 1870.

statuut van de "tolérance" of bordeelvergunning : deze was naar willekeur intrekbaar, zodat weerspanningheid gelijkstond met verlies van inkomsten. De losse ingeschreven prostituées oefenden hun beroep uit in officiële "maisons de passe", die per uur of per nacht gemeubelde kamers verhuurden. Ook deze bedrijven moesten over een vergunning beschikken. De vergunning werd uitgereikt na een politieel onderzoek volgend op een verzoek van de kandidaat-houd(st)er. Er moest worden gelet op antecedenten, moraliteit, solvabiliteit... van de kandidaat, alsook op de ligging van het huis dat hij/zij voor dat doel had gehuurd.

Parent-Duchatelet en zijn epigonen gaven de voorkeur aan vrouwen voor die functie, liefst ex-prostituées : deze kenden de branche en hadden geleerd zich aan de autoriteit te onderwerpen, en ervaring zou hun gezag bij de bordeelbewoonsters vergroten. Daarenboven schiep een vrouw aan het hoofd van een bordeel geen rolverwarring : tenslotte creëerde het reglement een gesloten, hiërarchische wereld van vrouwen voor mannen (de klant) en door mannen (de politie, de medische dienst).

Aan de ligging van het huis werd groot belang gehecht. Onopvallendheid ging voor : geen hoekhuizen of panden gelegen aan drukke straten of aan pleinen. Idealiter moesten de bedrijven ver van kerken, scholen en zelfs logementshuizen gehouden worden, al mocht daarin wel enige flexibiliteit heersen. Daar bordelen immers op elk moment door de politie konden worden gecontroleerd, hadden ze een soort periscoopfunctie : vandaaruit kon toezicht worden gehouden op een hele wijk. Mede daarom werd concentratie van bordelen afgeraden, ook al omdat dit clandestiene prostitutie in andere wijken zou stimuleren (5).

De vergunde houd(st)er diende per maand een vast bedrag te betalen, dat werd berekend op de klasse van het bedrijf en, voor de bordelen, ook op het aantal inwonende prostituées. Deze som zou kunnen voorzien in de kosten van de medische dienst, maar het was een forfaitair bedrag en had dus niets te maken met reëel opgelopen ziekenhuiskosten (aantal behandelingsdagen voor de werknemers van één bepaald bordeel). De houd(st)ers mochten zich namelijk in geen geval verbeelden dat zij de medische diensten kochten en dat deze ook niet, of door andere dan de officiële dokters konden worden vervuld. Om analoge redenen werd het niet wenselijk geacht, bordelen aan patentbelasting te onderwerpen : patentbetalers hadden naast plichten ook rechten, en daar mochten "tolérance"-houd(st)ers zich nooit op beroepen. Daarenboven werd het patent op de omzet

(5) PARENT-DUCHATELET, *op.cit.*, p. 169.

berekend, zodat het zou lijken of de stad zich, als officiële souteneur, inkomsten uit prostitutie toeëigende (6).

Bordelen en maisons de passe werden in drie klassen opgedeeld, daar de reglementaristen ook wel erkenden dat de verschillende soorten cliënteel moeilijk op één hoop konden worden gegooid — al ging het er dan vooral om, de volksprostitutie, die uit moreel en hygiënisch oogpunt het gevaarlijkst werd beschouwd en kwantitatief het grootste gewicht vertegenwoordigde, in banen te leiden (7). De drie klassen vielen, zoals gezegd, in verschillende belastingsschalen. Maximumprijzen van “gunsten” en, voor de maisons de passe, kamers, werden eveneens per klasse vastgelegd.

De prostituées stond het geheel vrij, een bordeel te verlaten; de houd(st)er mocht ze onder geen enkel voorwendsel tot blijven dwingen. Moeilijker lag het schrappen van het register : vóór een vrouw van de lijst werd gehaald, moest ze een regelmatige bron van inkomsten kunnen voorleggen, of trouwen met iemand die kon bewijzen haar te zullen onderhouden, of naar een tehuis voor “geval- len vrouwen” gaan (8).

2.b. De uitvoering in Brussel

Het klassieke reglementarisme werd in Brussel definitief geadopteerd in 1844. Vanaf dat moment trad een samenhangend systeem in werking, hoewel deelaspecten reeds daarvóór waren ingevoerd. De basis voor reglementering werd gelegd door de wet van juli 1791, die de politie onbepaalde controle over als “ontuchtig” bekend staande oorden verleende (9). Het principe van bordeelvergunningen moet reeds vóór het eerste decennium van de 19de eeuw ingang hebben gevonden. Registratie van prostituées bestond ook, maar zonder dwingend karakter en niet voor de straatprostitutie. Vanaf 1824

(6) J.F. JEANNEL, *De la prostitution dans les grandes villes au 19ième siècle*, Parijs, tweede uitgave 1874, p. 295.

(7) STADSARCHIEF BRUSSEL, *politiearchief* (verder SBP), karton Pol. 284 (prostitution, généralités), nota van de commissaris van politie, 27 maart 1839.

(8) Zie voor de belasting- en prijschalen, alsook voor het verbod op verblijfsdwang en criteria voor de schrapping van prostituées, het reglement van 18 april 1844 en de uitvoeringsmodaliteiten van 5 juli 1844. SPB, Pol. 268 (Prostitution : règlement).

(9) E. DE BECO, *Etat de la législation belge concernant la prostitution*, Brussel, 1899, p. 3.

werd het vergunnings- en belastingssysteem van bordelen iets strakter, en voorzag het reglement ook een categorie maisons de passe (10).

Het bleef echter klachten regenen — of liever, men verkoos meer en meer aan klachten gehoor te geven — en de reglementaristische opinie nam vorm aan. In 1835 loofde het medisch congres van Brussel een prijs uit voor een studie over het probleem van de geslachtsziekten, die werd gewonnen door de arts Jean-François Dugniolle, later hoofd van het dispensarium (11). Deze verdedigde een vér doorgevoerd gesloten reglementarisme, viel verbeten de losse, dus straatprostitutie aan en bezwoer de overheid, terzake te interverniëren : het werk werd dan ook aan de Theux opgedragen.

De institutionele voorwaarden voor regulering door middel van een lokaal reglement werden geschapen door de gemeentewet van 1836 — jaar waarin ook “de la prostitution...” verscheen —, die de gemeenten op het vlak van prostitutie vrij spel gaf.

In 1838 werd in Brussel, zoals in veel andere steden, een Openbare-Hygiëneraad samengesteld met Dugniolle als medestichter. Het schoonhouden van de stedelijke omgeving (12) hield controle in op riolering, bestrating, straatverlichting, en natuurlijk ook op publieke vrouwen : de Raad publiceerde nog in het jaar van zijn ontstaan een project tot reglementering (13). Alle verzuchtingen werden andermaal op een rijtje gezet, maar de toon is iets pragmatischer dan die van Dugniolle's studie : het zondermeer verbieden van losse prostitutie werd niet haalbaar geacht en een aparte categorie straatprostituées op het register voorzien.

De gebundelde inspanningen (14) culminereren uiteindelijk in het reglement van 1844, dat in niets afwijkt van het hierboven geschetste kader. Door tijdgenoten werd het Brussels reglement als een bijzon-

(10) SBP, fonds prostitutie, karton Pol. 287 (prostitution 1826-1833), reglement van 18 nov. 1824.

(11) J.F. DUGNIOLLE, *Exposé des causes les plus fréquentes de la propagation de la maladie vénérienne et des moyens à y opposer*, Brussel, 1836.

(12) Het programma van de Openbare-Hygiëneraden in de verschillende steden werd in 1849, bij hun centralisatie in een hogere raad, formeel vastgelegd : “l'amélioration physique et morale des classes laborieuses et pauvres est un des premiers besoins de notre époque”, *Rapport général résumant les principaux travaux du Conseil Supérieur d'Hygiène Publique durant la 1ère année de son institution*, Brussel, 1850.

(13) *Projet de règlement sur la prostitution par le Conseil Central de Salubrité de Bruxelles*, Brussel, 1838.

(14) Ook de, in 1842 gestichte Koninklijke Medische Academie benoemde in hetzelfde jaar nog een commissie die oplossingen moest uitwerken en de regering tot actie aanzetten, *Bulletin de l'Académie Royale de Médecine de Bruxelles* (1842-1843), p. 88.

der geslaagd model beschouwd : het politie-archief wemelt van lo-vende correspondentie met binnen- en buitenlandse gemeentebestu-ren (15).

Vanaf juli 1844 worden alle bordeel- en maison de passe-houd-(st)ers aangemaand, een officiële aanvraag tot vergunning in te die-nen (16). Tot een grootscheepse herschikking van de branche komt het niet : de meeste aanvragen worden gewoon goedgekeurd. Wel blijkt meteen de opzet, het aantal maisons de passe te doen dalen en gesloten bordelen aan te moedigen. Aanvragen worden naar de tweede categorie toe gekanaliseerd en het wordt streng verboden, beide te houden. De maisons de passe krijgen verbod, andere vrouwen dan ingeschreven prostituées te ontvangen, dus zgn. "ren-dez-vous bourgeois" mogelijk te maken.

Qua locatie geeft de politie de voorkeur aan onopvallende, onaan-zienlijke straten die "altijd al" een slechte reputatie hadden.

Het gros van de officiële etablissementen ligt in de beginperiode (1844-1854) bij volks- en middenklasseprostitutie (17). Het aantal hogere-klassebordelen verandert niet, er zijn drie oude etablisse-menten met een zeer stabiele staf, waar slechts de werkneemsters fluctueren. Het aantal maisons de passe stijgt fors in 1851. De houd(st)ers klaagden reeds sinds de instelling van het reglement, dat het verbod op "rendez-vous bourgeois" ze van een groot deel van hun inkomsten beroofde, daar losse prostituées meestal thuis werk-ten (18). Dat laatste wordt nu verboden door een ordonnantie van 14 juni 1851 (19), die haar effect duidelijk niet mist. De nieuwe ver-gunningen, zo blijkt uit de aanvragen, gelden mensen die inkomsten haalden uit het onderverhuren aan losse prostituées, maar geen ande-re paren ontvingen. Om deze vrouwen toe te laten, er te blijven werken, moeten de huizen zich aan het reglement onderwerpen, wat betekent belasting, voortdurende politiecontrole en waarschijnlijk

(15) SBP, Pol. 268 en 284. Ook DUCPETIAUX et al., *Rapport au conseil supé-rieur d'hygiène publique. Projet de règlement*, Brussel, 1857, p. 7. Tevens AC-TON, *op.cit.*, p. 128.

(16) Aanvragen, weigeringen en vergunningen zijn terug te vinden in het SBP, fonds prostitutie, kartons Pol. 263 (prostitution : maisons de passe 1855-1886), Pol. 265 (prostitution : 1842-1844), Pol. 266 (prostitution : 1847-1852), Pol. 267 (prostitution : 1854-1866) en Pol. 281 (prostitution, rapports sur, 1844-1877).

(17) Zie de grafieken achteraan.

(18) SBP, Pol. 264 (Prostitution, étrangers, période française), petitie aan Col-lege van 17 maart 1845 en Pol. 266, petitie aan College van 4 juli 1850.

(19) *Gemeentebled Brussel*, 1851, II, p. 234.

een behoorlijke huurprijsstijging, maar dat kunnen ze dan weer op hun onderhuursters verhalen. Hoedanook, deze ontwikkeling gaat tegen de principes van het reglement in, temeer daar het aantal bordelen daalt, vooral die van derde klasse. Dit is te wijten aan een in den beginne overdreven stipte houding van de politie, die deze toch al wankele bedrijfjes om de haverklap met boetes, tijdelijke sluitingen en zelfs definitief ontnemen van de vergunning bedenkt. Daarenboven wordt het relatieve aandeel van de vastwerkende prostituées steeds kleiner, wat onrust wekt. Straatprostituées zijn al te nadrukkelijk aanwezig op de openbare weg, en worden geacht meer infecties te verspreiden, wat de stadskas veel geld kost. In 1854 werd namelijk door een K.B. bepaald, dat medische kosten voor losse prostituées niet door de thuisgemeente, maar door de gemeente van inwijking waar de ziekte werd opgelopen, dienden betaald (20). Brussel reageert in 1855 met een ordonnantie (21), die het straatprostituées wel heel moeilijk maakt : waar ze vroeger al niet mochten stilstaan of mannen aanspreken, mogen ze nu na valavond ook helemaal niet meer op straat. Het werven wordt tenslotte vrijwel onmogelijk gemaakt door het verbod, in een officieel maison de passe te wonen.

Het offensief tegen de losse prostitutie lijkt te slagen, en de jaren 1855-'60 tonen een tot tevredenheid stemmend beeld. Maisons de passe sluiten, daar ze zoals hoger aangestipt eerder een soort logementshuizen voor losse prostituées waren, of gaan over naar bordeel. Het aantal bordelen bereikt dan ook in 1856 een hoogtepunt, dat echter efemer blijkt : vanaf dat moment volgt een daling.

Even twijfelachtig is het succes bij de ingeschreven prostituées : hoewel het aantal los werkende vrouwen daalt, blijft het contingent bordeelbewoonsters constant. Er wordt dus niet overgegaan naar vast werken, en men constateert verbitterd dat de meeste vrouwen in de voorsteden gaan wonen. Dit komt neer op klandestiene prostitutie, daar de faubourgs de regulerende inspanningen van Brussel-stad maar zwakjes steunden (22).

De grote stijging van het aantal eerste-klassebordelen is een inflatoir fenomeen. Een grote groep tweedeklas bedrijven vraagt plots een hogere categorie aan, wat natuurlijk nooit wordt geweigerd : de stad verdiende er meer aan. Er zijn verschillende redenen voor deze overgang. Het dispensarium verhuist naar een perifere locatie, wat tweemaal per week een heel eind lopen betekent, onder genante omstan-

(20) SBP, Pol. 182, rapport van de politiesectie over aan het reglement aan te brengen veranderingen, 11 september 1855.

(21) *Gemeenteblad Brussel*, 1855, p. 575.

(22) J.R. MARINUS, *De la prostitution à Bruxelles*, Brussel, 1857, p. 25.

digheden (de vrouwen in rijen van twee, bordeelhoud(st)er aan het hoofd), terwijl de medische controle bij bordelen van eerste klasse aan huis werd verricht. Waarschijnlijk konden ook steeds meer mensen zich de prijzen van eerste categorie veroorloven. Corbin no-teert voor Parijs, dat de eigenaars van de huizen vanaf het Tweede Keizerrijk steeds hogere huren van de houd(st)ers eisten (23). Een-zelfde fenomeen kan zich in Brussel voorgedaan hebben. Tenslotte zal een domino-effect hebben gespeeld, daar alle "promoverende" bordelen in één en dezelfde straat zijn gelegen.

Inderdaad is de geografische constellatie er een van verscheidene centra, allen iets achteraf gelegen buurten waarvan de bewoners niet aanzienlijk genoeg werden geacht om gehoor te krijgen aan hun klachten (24). Zonder aanwijsbare reden begint de politie zelf echter aanstoot te nemen aan de twee belangrijkste concentraties, één van volks- en één van middenklasseprostitutie, beiden in perifere straatjes die al eeuwen prostituées herbergden. Klachten en burenen worden opeens wél ernstig genomen, en men vat een koen besluit : in 1866 respectievelijk 1867 moeten beide buurten ontruimd zijn (25), wat ook gebeurt. Daar elders geen nieuwe huizen worden geopend, is het nettoresultaat een aanzienlijke inkrimping van het officiële circuit, en dat terwijl Brussel demografisch allang uit zijn voegen was ge-barsten.

Vanaf 1866 stijgt het aantal ingeschreven prostituées, met een versnelling in 1874 wanneer ook het cijfer van de bordeelvrouwen stijgt. Het relatieve aandeel van deze laatste groep is echter kleiner dan ooit. Een triomf betekent de aangroei niet : voor de losse prosti-tuées ligt ze aan een verslapping van de regels op werven, en een im-migratie van buitenlandsen (26) die door hun opvallendheid niet aan registratie konden ontsnappen. Voor de vast werkende vrouwen is de reden, dat bordelen van eerste klasse altijd een groter aantal werk-neemsters herbergen, zoals uit ons empirisch onderzoek bleek.

En inderdaad blijven op het einde van de periode alleen bordelen van eerste klasse over — wérkelijk eerste klasse dan, want de boven geciteerde "promoverende" huizen lagen in het, in 1866 ontruimde straatje. Verder maisons de passe van tweede en laagste categorie.

(23) CORBIN, *op.cit.*, p. 174.

(24) Zo werd een klacht tegen het openen van een bordeel afgewezen omdat deze mede was ondertekend door "ces infâmes canailles Kats et Meskens, dont on a eu déjà beaucoup à faire au cours des meetings flamands", SBP, Pol. 265, rapport van 17 november 1844.

(25) *Gemeentebld*, 1865, p. 204 en 1866, p. 277.

(26) Tenminste als we hoofdcommissaris Lenaers mogen geloven. *Gemeente-bld*, 1877, II, p. 176.

Een pover resultaat, de doeleinden van het orthodoxe reglementarisme in aanmerking genomen : het ging in principe om de kanalisering van "normale" driften en de disciplinerende van volksprostitutie, en er dienden schone, ordelijke publieke voorzieningen geschapen, geen luxueuze tempels van wellust (27). Het weinige dat van de volksprostitutie gevat kon worden, situeert zich dan nog in het onuitroeibare losse circuit... Kortom, een échec (28). Klandestiene prostitutie tiert weliger dan ooit, daar ze het voordeel heeft de vraag op de voet te kunnen volgen : pseudo-sigarenwinkels, "nachtrestaurants" en cafés met achterzaaltjes bloeien in de drukke wijken waar officiële bordelen steeds geweigerd werden.

Het systeem wordt aan een liberaliserende ingreep onderworpen : het nieuwe reglement van *augustus 1877* (29). De facto betekent dit het einde van het reglementarisme, dat prostitutie immers naar een gesloten circuit toe wilde zien convergeren. Vanaf 1877 worden losse prostituées veel vrijer gelaten : ze mogen weer thuis werken, na zons- ondergang op straat komen, enz. Men tracht te redden wat er nog te redden valt, en hoewel Parent-Duchatelet bijna vijftig jaar na dato nog als een autoriteit zal worden beschouwd (30), gebeurt deze reddingsactie door een overboord gooien van de initiële doeleinden. Niet toevallig wordt precies vanaf dat moment elk onderzoek naar de effectieven van officiële prostitutie — huizen, houd(st)ers, prostituées — geheel onmogelijk : de administratie zwijgt als vermoord. Hier dient benadrukt dat het nieuwe reglement niet uitgaat van de klassieke proglementaristische lobby (de publiekhygiënisten) maar een pragmatisch initiatief van de politie zelf is (31).

Toch ontdekt de publieke opinie juist in dié periode het reglementarisme, en niet van zijn beste zijde. Om de luxueuze "maisons de tolérance", de enige nog overgebleven bordelen, te bevoorraden, bleek een handeltje in Engelse meisjes te zijn ontstaan, die met valse beloften naar Brussel gehaald en in bordelen opgesloten werden. De

(27) Een ontwikkeling die analoog is aan die van Parijs. CORBIN, *op.cit.*, pp. 182-189.

(28) Ook dit is een, met Frankrijk te vergelijken evolutie : in alle grote Franse steden is er een daling vanaf 1856. Corbin noteert het globaal Europese en zelfs mondiale karakter van dit fenomeen. CORBIN, *op.cit.*, pp. 173-175.

(29) *Gemeentebled* 1877, II, p. 176 seq.

(30) SBP, Pol. 263, politierapport van 20 mei 1882. Er wordt zelfs over Parent gesproken in de tegenwoordige tijd ("Parent dit" ... en niet "a dit") !

(31) Hetzelfde is in Parijs, in 1874 gebeurd : ook daar een feitelijk opgeven van de orthodoxe denkbeelden in een enkel van de politie uitgaande herziening.

Britse anti-reglementaristische beweging stortte zich gretig op de zaak, wat op het thuisfront leidde tot de afschaffing, in 1886, van de "Contagious Diseases Acts" (1864 en 1868), die in enkele Britse havensteden een (zij het veel lossere) registratiesysteem in het leven hadden geroepen. In Brussel moest de burgemeester ontslag nemen en werd de hoofdcommissaris van politie in 1881 afgezet (32).

Het schandaal mag dan liters inkt doen vloeien hebben, tegen de achtergrond van de evolutie blijkt het slechts een epifenomeen. Er wordt iets geïmagineerd dat eigenlijk niet meer bestaat (33), en wat er nog van overblijft, overleeft de "affaire" met brio: alle gecompromitteerde bordelen blijven rustig doorfunctioneren, de houd(st)ers varen er wél bij en het reglement wordt niet afgeschaft (34). Zoals overal in Europa, sterft de officiële prostitutie in Brussel een vredige dood: in 1914 telde de stad 145 losse en 37 vastwerkende geregistreerde prostituées (35) ...

Zoals reeds werd genoteerd, vormde de vergunde bordeel/maison de passe-houd(st)er de hoeksteen voor het controlesysteem. Het weliswaar chaotische politiearchief laat toe, per persoon een dossier samen te stellen van alle, tijdens de klassieke reglementaristische periode met een "tolérance" bedachte personen.

Het wordt meteen duidelijk welke persoonlijke criteria de politie bij het beoordelen van de aanvragen voor het houden van een getolereerd huis aan de dag legde — geen. Weinig verzoeken worden geweigerd, de meeste daarvan omwille van de ligging van het huis. De kerkvaders van het reglementarisme hadden zich geen vragen gesteld over de economische aantrekkelijkheid van het investeren in een, door de politieke ontwikkeling nog riskanter geworden branche. Bijgevolg moest de politie nemen wat ze krijgen kon, en dat kwam zelden overeen met het idealiter voorgestelde type.

(32) Zie voor een gedetailleerde bespreking van abolitionistische beweging, blanke-slavinnenschandaal en daaropvolgend debat, C. HUBERTY, *Règlementarisme et abolitionnisme en matière de prostitution à Bruxelles, 1830-1890*, licentiatethesis U.L.B., 1982.

(33) Vóór 1880 is in België geen spoor van sensibilisering van de publieke opinie t.a.v. het fenomeen terug te vinden. HUBERTY, *op.cit.*, pp. 45 en 65. In 1870 nog werd het in een krant publiceren van het reglement gestraft als zijnde een "aanslag op de goede zeden", SBP, Pol. 283 (Prostitution, généralités).

(34) Pas in 1948 zal reglementering op prostitutie bij wet verboden worden. C.J. VANHOUDT en W. CALEWAERT, *Belgisch strafrecht*, Gent, 1976, deel III, p. 919.

(35) A. FLEXNER, *Prostitution in Europe*, New York, 1914, p. 193.

Om te beginnen zijn 140 van de 254 personen mannen, dus 55%. Hoe lager de categorie, hoe hoger dat percentage wordt. Driekwart van de bordelen van derde klasse staat onder mannelijke leiding. 67% van de eersteklas huizen (bordelen en maisons de passe) heeft een vrouw aan het hoofd.

Getrouwde paren aan de leiding van een getolereerd huis waren Parent cum suis een gruwel, daar dit op een vermenging van sferen zou neerkomen — a fortiori als er kinderen waren. Toch is 67% van de houd(st)ers getrouwd of woont samen, en 48% heeft inwonende wettige of onwettige kinderen.

Hoewel in het reglement werd gesteld dat de vergunning niet zondermeer overdraagbaar was, gebeurt er in de praktijk niets anders : echtelieden geven elkaar de "tolérance" door of houden elk een huis, bij sterfte neemt de overblijvende partner het bedrijf over, et cetera. Bijgevolg is het kwantitatief grootste "beroep", uitgeoefend vóór de vergunning, dat van huisvrouw (23%). Net zoals winkel- of kroeghouden was het exploiteren van een bordeel vaak een middel van income pooling, wanneer het beroep van de echtgenoot (in casu meestal ambachtsmensen : schoenmakers, leerlooiers, etc.) niet volstond. Het zich veilig stellen tegen werkloosheid, ziekte of ouderdom, of "élever honnaitement les enfants" (sic) (36), is bij de meeste aanvra(a)g(st)ers het motief tot investeren in een dergelijk bedrijf.

Het verschil tussen bordelen en maisons de passe aan de ene, gewone cabarets respectievelijk logementshuizen aan de andere kant, is eigenlijk miniem. Hoewel de reglementaristische opinie vehement het houden van een open cabaret in een officieel bordeel afkeurde (bordelen moesten gesloten en onopvallend zijn, slechts één functie dienen en beslist niet als ontmoetingsplaats gelden), bleek een verbod daarop niet haalbaar (37). Er waren grenzen aan de wereldvreemd-

(36) SBP, Pol. 266, aanvraag van 12 november 1847.

(37) Een K.B. van 30 oktober 1838 (*Pasinomie*, 1838, nr. 654) verbood vergunde bordelen, ook als drankgelegenheden te dienen; deze maatregel was in 1836 ook al door Dugniolle voorgesteld (*op.cit.*, p. 29). Protest van de politie die klaagt dat al te strikte repressie de prostitutie helemaal aan haar oog zou onttrekken; nu had ze tenminste nog een idee van waar ze moest controleren (SBP, Pol. 283, rapport aan hoofdcommissaris van 5 november 1838). In 1841 wordt het K.B. effectief. De bordeelhoud(st)ers richten een petitie aan hun "natuurlijke beschermers" (!), het College (SBP, Pol. 283, petitie aan College, 2 januari 1841). Deze enige en dan nog zeer inadequate inmenging van overheidswege wordt datzelfde jaar nog door het Hof van Cassatie ongrondwettelijk verklaard (*Pandecten*, 1905, V, deel 85, p. 679). Overigens vinden we hier nog een aanwijzing voor de twijfelachtige orthodoxie van de reglementaristische praktijk in Brussel. Zoals reeds genoteerd, werd het onwenselijk geacht, houd(st)ers een patent toe te kennen. Toch blijken alle officiële huizen te zijn gepatenteerd, en wel degelijk uit hun inkomsten uit prostitutie en niet uit drankslippen : houd(st)ers van eerste klasse

heid van het systeem.

De vergunde houd(st)ers vertonen dus eerder kenmerken van kleine neringdoenden. Het orthodoxe ideaaltype (alleenstaande vrouwen met een prostitutie-achtergrond, die een volstrekt gesloten bedrijf exploiteerden zonder cabaret) komt alleen in de hoogste regionen voor. Daar ondervond de politie ook veel minder moeilijkheden : er werd nooit gestolen of gevochten, de medische controle werd geen strobreed in de weg gelegd, belastingen werden stipt betaald, enzovoort. Het lijkt plausibel dat zulks niet zozeer lag aan een grotere inschikkelijkheid vanwege de houd(st)ers van eersteklassebordelen, dan wel aan de eisen van het welgestelde cliënteel, dat slechts discrete, hygiënische etablissementen onder vrouwelijk beheer zal hebben gefrequentieerd.

Uit ons onderzoek naar de ingeschreven prostituées (38) komt naar voor, dat de extreme geografische mobiliteit van deze groep continue controle bijzonder bemoeilijkt moet hebben. We zullen in dit kader niet verder uitweiden over de karakteristieken van de geregistreerde vrouwen. We stippen enkel aan dat, net zoals voor de vergunde houd(st)ers en de sociaalgeografische ligging van de officiële huizen, de algemene krachtlijnen van het urbane milieu van Brussel golden, i.e. rurale Vlaamse immigranten, autochtonen en Nederlandstalige wijken in de laagste, buitenlandse inwijkelingen en eerder Frans-talige buurten in de hoogste categorie (39). Het officiële circuit was in die zin een branche als een andere.

3. PROBLEMEN BIJ DE INTERPRETATIE VAN HET FENOMEEN

Empirisch onderzoek naar effectieven en evolutie van de geregistreerde prostitutie verleent ongetwijfeld inzicht in een nietrepre-

hadden immers niet eens een cabaret en staan toch in de patentboeken vermeld, soms zelfs als "groothandelaars in likeuren" (!); maisons de passe mochten geen drank schenken maar betalen toch patent. De administratie had dus toch een middel gevonden om de activiteit te taxeren, en dat door belasting te heffen op een nevenactiviteit die niet eens plaats hoeft gevonden te hebben.

(38) S. DE SCHAEPRIJVER, "Filles au fait du langage du monde : geregle-menteerde prostitutie in Brussel (1844-1877) als indicator voor een socio-linguïstische segregatie ?", *Taal en Sociale Integratie* 7 (1984), pp. 3-51.

(39) *Ibid.*

sentatieve groep (40), daar het officiële circuit slechts het topje van de ijsberg vertegenwoordigt (41). Wanneer echter niet prostitutie, maar reglementering ervan het voorwerp van onderzoek vormt, is het relevant de analyse van het vertoog met die van de uiteindelijke werking aan te vullen. In casu blijkt op het niveau van de uitvoering hoezeer het hele experiment van onwezenlijkheden aan elkaar hangt. Rationaliteit lijkt zoekt en dat kan o.i. niet geheel worden verklaard door het seksuele karakter van de inzet, zoals wel wordt geargumenteed (42).

De reglementaristische consensus duikt kant en klaar op, zonder dat er ook maar een spoor van debat kan worden teruggevonden, noch in de hygiënistische raden, noch in de gemeentebesturen, en a fortiori niet in het parlement (43). Het door Parent-Duchatelet gecodificeerde vertoog wordt zondermeer, haast woordelijk, bij gelijkgestemden en stadsbesturen weerspiegeld (44).

Er kunnen vraagtekens worden geplaatst bij de ontzaglijke waarde die men beweert te hechten aan de bestrijding van geslachtsziekten : syfilis kon vóór 1909 helemaal niet worden genezen of voorkomen. In de praktijk blijken kleine verbeteringen in de behandeling nooit bij de, zeer middelmatige verzorging van prostituées, maar bij het omgaan met "vénériens civils" te zijn ontwikkeld (45).

(40) Zoals opgemerkt door C. LIS, "Een politieel-medische orde : de reglementering van prostitutie in West-Europa, in het bijzonder te Antwerpen, tijdens de eerste helft van de 19de eeuw", in *Gemeentelijke initiatieven in België. Handelingen van het colloquium, Spa, september 1984* (te verschijnen). Toch willen we aanstippen dat de gegevens over ingeschreven prostituees in Brussel (leeftijd, vorig beroep, migratiepatronen...) overeenkomen met data uit de nietgereguleerde branche, verzameld voor andere steden en/of voor een verschillende periode.

(41) Een in 1868 geschreven gids voor het Brusselse "gespecialiseerde" nachtleven vermeldt geen enkel officieel etablissement. M. ARIS, *Bruxelles, la nuit. Physiologie des établissements nocturnes de Bruxelles*, Brussel, 1871.

(42) J. WALKOWITZ, "Male vice and feminist virtue : feminism and the politics of prostitution in 19th-century Britain", *History Workshop* 13 (lente 1982), 77-93, p. 84.

(43) Dit laatste ligt niet aan het reglementair karakter van regulering op het continent : ook waar registratie tot wet was verheven, zoals in Engeland, valt geen discussie terug te vinden. J. WEEKS, *Sex, politics and society. The regulation of sexuality since 1800*, London, 1981, p. 85. Wordt ook opgemerkt door de Franse abolitionist Y. GUYOT, in *Etude de physiologie sociale : la prostitution*, Parijs, 1882, pp. 81-82.

(44) En het gaat niet altijd om overname : het hierboven aangehaalde werk van Dugniolle verscheen vóór "de la prostitution...".

(45) CORBIN, *op.cit.*, p. 151. De Britse reglementarist Acton was slechts een middelmatig gynecoloog. S. MARCUS, *The other Victorians. A study of sexuality and pornography in mid-19th-century England*, Londen, 1964, p. 3.

In de praktijk blijken wel meer ongerijmdheden. Het vertoog ruimt een grote plaats in voor het definiëren van de optimale locatie van bordelen, en recruitering van "kaders" (houd(st)ers). Maar wanneer op volks- en middenniveau niet méér ontstaat dan enkele concentraties van kroegen-annex-bordeel (46), rosse uitgaansbuurten in plaats van discrete afvoerbuizen voor een tot celibaat gedwongen arbeidspotentieel, gebeurt er niets, meer nog, niemand valt dit feit op. Geen enkele opmerking over de wel heel erg van het ideaalbeeld afwijkende groep officiële houd(st)ers.

De prostituées zouden door registratie, zo werd gejubeld, vanzelf "ordelijk" en gedwee worden, en na hun tocht door het officiële circuit onbezoedeld hun leven beëindigen in discreet werk. Dat de hoge mobiliteit voortdurende controle belette en de meeste vrouwen van het register werden geschrappt omdat ze gewoon waren ondergedoken, deerde niemand.

De hele voorgestelde werking van het reglement werd vrijwel onmiddellijk door de realiteit op de helling gezet, maar niet alleen leidde dit niet tot een bijsturen van het beleid, het werd zelfs helemaal niet waargenomen. Niemand vroeg zich af of de toch zeer aanzienlijke inspanning, die met het instellen en draaiende houden van het reglement gepaard ging, ook een concreet doel diende. De bijkomende ordonnanties wijzen niet op enige terugkoppeling : niet de reglementaristische code ligt eraan ten grondslag, maar iets meer pragmatische overwegingen zoals bv. de stadskas. Twee decades na het invoeren van het reglement laat de politie, zonder uitleg, de facto een deel van het officiële circuit vallen (1866 en 1867). Klachten over die buurten waren er altijd geweest, en het aantal huizen was er zelfs gedaald, dus een ten top stijgen van de ergernis kan niet de reden zijn geweest. Veeleer wint een soort desinteresse veld : het verlies wordt ook niet goedge maakt door elders nieuwe bordelen te vergunnen. Het reglement van 1877 doet niet méér dan het officialiseren van deze desinteresse.

Het is wel zeer ironisch dat het bordeelsysteem pas posthuum, als het ware, aan de openbare oppervlakte komt. De daarop volgende woordenoorlog wordt ook helemaal niet uitgevochten over de concrete realiteit van officiële prostitutie. De voorstanders schermen

(46) Op de kroeg hebben wel meer sociaal-regulerende experimenten zich de tanden stukgebeten, cfr. C. LIS, H. SOLY en D. VAN DAMME, *Op vrije voeten ? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914)*, Leuven, 1985, p. 125. De "verderfelijke" invloeden ervan wekten diepgewortelde angsten op : L. MURARD en P. ZYLBERMAN, *Le petit travailleur infatigable ou le prolétaire régénéré. Villes-usines, habitat et intimités au 19e siècle*, Fontenay-sous-Bois, 1976, p. 113.

met medische argumenten, de tegenstanders (meestal advocaten) met de rechten van het individu; geen van beide groepen weet, of wenst te weten, waarover het eigenlijk gaat, en de resterende bordelen worden ongemoeid gelaten.

Kortom, de vertogen winnen allen na korte tijd een eigen dynamiek, het pragmatische beleid van de politie gaat een andere richting uit en de evolutie van de branche een derde. Dáár waar de regulerende politiek scheen te werken, i.e. in de hoogste categorie, kan moeilijk worden afgewogen in hoeverre hieraan het beleid dan wel de behoeften van de handel zelf ten grondslag hebben gelegen.

Dysfunctionaliteit van het gereguleerde restitutie-systeem wensden we dan ook uit te sluiten als verklaringsfactor voor de, vanaf het einde van de jaren 1860 (overigens in heel Europa) intredende desinteresse. Kwalitatief was er immers niets aan veranderd sinds de beginjaren. De ordonnanties van 1866 en 1867 zijn o.i. geen reactie op de deficiëntie van het mechanisme : in dat geval waren er positieve maatregelen tot gelijkschakeling met de doctrine gekomen, of was deze laatste opnieuw gedefinieerd geworden — en dat is niet gebeurd, ook niet in het reglement van 1877. Het lijkt wel of het niveau waar het reglementarisme is opgestart, de sociaalhygiënistische lobby, en het niveau van uitvoering, de politie, op geen enkele wijze met elkaar in verbinding stonden. Alles wat na 1844 gebeurde scheen eerstgenoemden koud te laten : het lapmiddel-reglement van 1877 was een pragmatisch initiatief van de politie (47) en ging niet uit van de Openbare-Hygiëneraad (48). De politie van haar kant woog de realiteit van het systeem nooit tegen het vertoog van Parent af (49) en ageerde volgens een ander soort logica, die op haar beurt verschilde van die van de branche zelf (50).

(47) Hoé pragmatisch de politie terzake was, blijkt bij het blanke-slavinnenschandaal van de jaren 1880, waar de zoon van hoofdcommissaris en opsteller van het nieuwe reglement Lenaers indirect een bordeel blijkt te exploiteren. Burgemeester Vanderstraeten van zijn kant, had het ouderlijk huis aan een tenancière verkocht. HUBERT, *op.cit.*, pp. 73-74.

(48) Uit Lenaers' reglementsproject van 1877 komt ook duidelijk naar voor dat controle, dus uitbreiding van politieke bevoegdheid, voorrang heeft op medische overwegingen.

(49) Dat ze nochtans kende, cfr. noot 26.

(50) De praktijk van het reglementarisme wordt een doel op zich. Hetzelfde werd opgemerkt over de slecht opgeleide en onderbetaalde staf van werkhuizen in het 19de-eeuwse Engeland : daar het globale doel van het hele systeem hun ontsnapte, kregen hun bezigheden een eigen dynamiek. M.A. CROWTHER, *The workhouse system 1834-1929. The history of an English institution*, Londen, 1983, p. 114.

Functionaliteit of dysfunctionaleiteit van functies, hier dus beleidsmaatregelen, zijn trouwens niet meetbaar daar de doelgroep zich niet passief laat kneden en genoemde maatregelen in haar eigen belang kan doen werken. Zo kon de politiek van overheidswege samenvallen met de verzuchtingen van de groep voor wie ze bedoeld was (sparen bv.) (51). De vraag rijst of het in het algemeen mogelijk is, één oorzaak en één werking af te zonderen en de causaliteit als invariante betrekking tussen beiden vast te stellen. Het uitsluiten van alle andere werkingen en oorzaken is namelijk alleen formeel, niet factisch te rechtvaardigen (52).

4. POGING TOT CONCEPTUALISERING

Valt in dit alles een, weliswaar gecodeerde, "tekst" te lezen (53), of moeten we het vertoog van het reglementarisme, het ontstaan en de ondergang ervan, het gebrek aan communicatie tussen de verschillende beleidsniveaus, onderling én met de realiteit, afdoen als evenzoveel losse, tijd- en plaatsbepaalde en derhalve niet in "generaliserings" te dwingen feiten en processen — met andere woorden, van de "onleesbare" nood een deugd maken?

Daar we o.i. meer gevaar lopen, het kind met het badwater weg te gooien bij de tweede aanpak, kiezen we in dit kader voor een gooi naar conceptualisering, of liever herconceptualisering. Het fenomeen gereguleerde prostitutie is, vooral vanaf de jaren 1860, vaak verklaard geworden vanuit het dubbele-standaardperspectief: teneinde vrouw en dochters op een voetstuk van seksuele onwetendheid te kunnen houden, bevredigde de 19de-eeuwse bourgeois zijn driften (waar hij wél aan toegeven mocht) bij vrouwen uit de arbeidersklasse, die voor dat doel gezond en schoon werden gehouden door het reglement (54).

(51) LIS et al., *op.cit.*, p. 126 en pp. 200-204. J. WEEKS heeft het i.v.m. middenklasse-waarden over "negotiated redefinition" vanwege de arbeidersklasse, WEEKS, *op.cit.*, pp. 33 en 75.

(52) N. LUHMANN, *Soziologische Aufklärung. Aufsätze zur Theorie sozialer Systeme*, Opladen, 1970, deel 1, p. 16.

(53) K. BERTELS, "Strukturalisme en geschiedwetenschap", in J.M. BROEKMAN et al. (eds.), *Strukturalisme voor en tegen*, Bilthoven, 1974, pp. 73-85.

(54) K. CHESNEY, *The Victorian underworld*, Londen, 1970. P. COMINOS, "Late Victorian respectability and the social system", *International review of social history* 8 (1963). F. HARRISON, *The dark angel. Aspects of Victorian sexuality*, Londen, 1977. W. HOUGHTON, *The Victorian frame of mind*, New Haven, 1957. J. MACMILLAN, *Housewife or harlot. The place of women in French society 1870-1940*, Brighton, 1981. S. MARCUS, *op.cit.*. R. PEARSALL, *The worm in the bud. The world of Victorian sexuality*, New York, 1969 (2

Deze hypothese is niet noodzakelijk vals : de autoritaire morele code van die tijd zal zeer zeker een behoefte aan prostitutie in het leven hebben geroepen. Maar daarom nog niet noodzakelijk gereglementeerde prostitutie. Al functioneerde het systeem in de eindperiode voor de burgerij, deze was niet de reden waarom het was opgericht. Parent was van oordeel dat die klassen die zich het huwelijk konden veroorloven, niet naar betaalde liefde dienden te grijpen.

Regulering kadert ook niet in een politiek van repressie van seksualiteit. Ten eerste wás prostitutie reeds een handelstransactie, en regulering dus geen poging om "buitenechtelijke seksualiteit in verzakelijkte banen te leiden" (55). Ten tweede krijgt seks hier juist een eersterangsrol toegewezen, binnen de logica van de "discursieve explosie" rond het fenomeen, die Foucault vanaf de 17de en vooral de 18de eeuw situeert (56).

Het repressieve en klassen karakter van het reguleringsvertoog zit elders, en dient te worden bekeken vanuit een perspectief van disciplineren van de onderste bevolkingslagen. Seksualiteit krijgt in de disciplineringsidee een belangrijke rol, omdat vanaf de 18de eeuw het concept "bevolking" werd geproblematiseerd. De gedachte ontstaat, dat de toekomst en welvaart van een maatschappij uiteindelijk afhangen van de wijze waarop elk van haar burgers over zijn seksualiteit beschikt. Waar eerst ritueel werd geklaagd over onvruchtbare ontucht, wordt het seksuele gedrag van de bevolking in het nieuwe vertoog een object van analyse en mikpunt van interventie (57).

Kortom, het sleutelwoord bij regulering van prostitutie is niet seksualiteit, maar disciplineren. Het fenomeen kan aldus worden vergeleken met de andere disciplinerende interventies van de

vols.). D. PIVAR, *Purity crusade, sexual morality and social control 1869-1900*, Westport (Conn.), 1973. R. SCHULTE, *Sperrbezirke. Tugendhaftigkeit und Prostitution in der bürgerlichen Welt*, Frankfurt/Main, 1979. K. THOMAS, "The double standard", *Journal of the history of ideas* 20 (1959). E. TRUDGILL, *Madonnas and magdalens. The origins and development of Victorian sexual attitudes*, Londen, 1976.

De 19de eeuw heeft voor feministische historici wel een bijzondere fascinatie. Vaak komt dit soort geschiedschrijving echter op zuivere polemieken neer, zoals reeds aangestipt door R. MARKELL MORANTZ, "The perils of feminist history", *Journal of Interdisciplinary History* IV, 4 (lente 1974), pp. 649-660, en C. LIS, "Gezinsvorming en vrouwenarbeid tijdens een versnellingsfase in de ontwikkeling van het kapitalisme", *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 10 (1984), pp. 380-405.

(55) SCHULTE, *op.cit.*, p. 31 en M. FOUCAULT, *Histoire de la sexualité, I : la volonté de savoir*, Parijs, 1976, p. 11.

(56) FOUCAULT, *op.cit.*, p. 25.

(57) *Ibid.*, pp. 35-41.

eerste helft van de 19de eeuw. Disciplineren kan alleen al uit categoriseren voortkomen; door termen wordt een relatie met de realiteit georganiseerd (58). In het geval reglementering krijgen de prostituées een eenduidige sociale identiteit toegewezen: Walkowitz haalt aan, dat veel vrouwen bij registratie niet eens wisten, wat "prostitute" betekende (59).

We hebben het wel over disciplineren, maar veronderstellen daarom nog geen geünifieerde strategie. Vaak is er zelfs geen strategie, slechts een gedachtenstroom die het vertoog kleurt. Toch is achter het geheel van discours en acties een niet mis te verstane convergentie waar te nemen. Deze convergentie dient o.i. te worden verklaard, niet vanuit de "dragers" van de afzonderlijke vertogen en handelingen, maar vanuit de rationaliteit van de gehele 19de-eeuwse maatschappij.

4.a. De bredere maatschappelijke context: het systeem

De hier voorgestelde functionalistische analyse wenst uit te gaan van de veronderstelling dat er zoiets bestaat als een "systeem" waarin alle functies in laatste instantie hun oorsprong vinden. Functies kunnen trapsgewijs worden geordend volgens de prioriteiten van het gedefinieerde systeem. Eerst en vooral proberen systemen zichzelf in stand te houden: zelfbehoud is derhalve de eerste functie die ontstaat. Deze functie kan vervolgens ingevuld (60) worden door een scala van acties, m.a.w. vanuit het gezichtspunt "functie" vertrekt een waaier van theoretisch gelijkwaardige handelingen of functionele equivalenten (61). Welk equivalent uiteindelijk naar voor komt, is een empirische vraag: puur logisch laat zich uit de functie niet afleiden tot welke concrete actie ze zal voeren (62).

(58) WEEKS, *op.cit.*, p. 5 en K. WILLIAMS, *From pauperism to poverty*, Londen, 1981, p. 18.

(59) J. WALKOWITZ, *Prostitution and Victorian society. Women, class, and the state*, Cambridge, 1980, p. 21.

(60) Invullen, niet vórvullen. In navolging van Luhmann gebruiken we hier het logisch-mathematische functiebegrip. LUHMANN, *op.cit.*, p. 13. De drang naar zelfbehoud wordt vooropgesteld onafhankelijk van de vraag of het systeem in kwestie ook werkelijk behouden is gebleven, dus zonder op een teleologische verklaring terug te vallen.

(61) LUHMANN, *op.cit.*, p. 19. Zie ook R. MERTON, *Social theory and social structure*, New York, 1968, p. 88: "functional needs are taken to be permissive, rather than determinant, of specific social structures".

(62) *Ibid.*, p. 22.

De analyse eindigt niet met het vaststellen van oplossingen, maar wordt op het niveau daaronder herhaald. Dit betekent dat het "gekozen" functionele alternatief nu zelf als functie wordt gedefinieerd en op zijn beurt een veld van functionele equivalenten opent (63). De beweging van functie naar concreet functioneel equivalent dat dan zelf weer functie wordt, verloopt in neerwaartse richting i.e. naar een steeds specifiekere niveau toe. Wanneer op een bepaald niveau op zeker moment een andere, functioneel evenwaardige invulling ontstaat, worden de volgproblemen uit de eerste obsoleet (64). Maar het zijn niet die volgproblemen die leiden tot de verandering die zich op hoger niveau voordoet : de beweging verloopt slechts van boven naar beneden. De rationaliteit achter de keuze van een nieuw functioneel alternatief voor dezelfde functie vindt zijn oorsprong in veranderende systeemvoorwaarden (65), maar geenszins in enige dysfunctionaliteit van het vorige handelingsalternatief. Er vindt, met andere woorden, geen terugkoppeling of bijsturing plaats.

Het "systeem" vanwaaruit we in dit artikel willen vertrekken, is geen zuivere constructie a posteriori. Het zou immers te gemakkelijk zijn, convergentie van betekenissen binnen een ad hoc geschapen systeemlogica te verklaren. Wat we hier als systeem wensen te definiëren is de, factisch bestaande, Westeuropese kapitalistische productiewijze. Deze nu, tracht zichzelf in stand te houden : zelfbehoud is, zoals reeds genoteerd, de eerste functie. Welke concrete invulling doet zich voor ? De functionele gelijkwaardigheid van acties kan bij Luhmann niet worden bewezen door hun "even groot functioneel nut" daar hij (dys)functionaliteit als niet meetbaar beschouwt, maar wel bijvoorbeeld door hun op elkaar volgen in de tijd (66). De functie "instandhouden van de kapitalistische productiewijze" wordt, vanaf het begin van de 19de eeuw ongeveer, ingevuld door het disciplineren en actief proletariseren (i.e. als loonafhankelijken inschakelen) van grote delen van de bevolking. In de preïndustriële fase van het kapitalisme deed zich nog het functionele equivalent "passief proletariseren" voor (i.e. de gevormde surplusbevolking niet in het arbeidsproces schakelen) (67).

Het concrete alternatief verandert op zijn beurt in een functie. De georganiseerde arbeidsreserve wordt nu zelf geïncorpora-

(63) LUHMANN, *op.cit.*, pp. 19-20.

(64) *Ibid.*, p. 20.

(65) *Ibid.*, pp. 47-48.

(66) *Ibid.*, p. 25.

(67) LIS et al., *op.cit.*, p. 23.

seerd (68). "Disciplineren en actief proletariseren" opent een veld van equivalente invulmogelijkheden; zo werd gedurende lange tijd een soort pure "armoedestrategie" verdedigd, die de zaken wel vanzelf in goede banen zou leiden (69). Wat echter concreet kan worden waargenomen vanaf de 19de eeuw is een politiek van sociale interventie.

Ook dit functioneel equivalent wordt een functie. Sociale interventie, maar welke? Tussen het begin en het midden van de vorige eeuw valt volgende interventielijn waar te nemen: de voorgestelde disciplinerende en inschakeling (of althans in reserve houden) van de onderste bevolkingslagen wordt van buitenaf opgelegd. Er wordt niet gerekend op mogelijkheden tot "waardenverinnerlijking" of voorzichtige integratie. Afscheiden en opsluiten (70) worden gezien als nec-plus-ultrastrategie voor het beheeren van gevaarlijk materiaal, of het nu loonarbeiders, prostituees, of stedelijk afval (71) betreft. De openbare hygiëne schept nieuwe controle-instrumenten en problematiseert aspecten van het (vooral stedelijke) leven, waarrond dan een medisch of politieel-medisch apparaat wordt geschapen.

Deze concrete invulling van de functie "sociale interventie" wensen we samen te vatten onder de noemer "regulering". We zijn ons bewust van het zeer generaliserende karakter van deze stap: er zijn natuurlijk van land tot land en van strategie tot strategie verschillen waar te nemen (72). Het gaat hier echter om een hypothetische constructie met vooral heuristisch nut. Daarenboven moet bij dit soort analyse van een abstract uitgangspunt worden vertrokken, daar het bij te grote concretisering onmogelijk wordt, vergelijkingen te maken (dus functionele equivalenten te onderscheiden) (73).

(68) Ibid., p. 25.

(69) Ibid., loc. cit.; MURARD en ZYLBERMAN, *op.cit.*, pp. 35 en 49.

(70) MURARD en ZYLBERMAN hebben het i.v.m. de arbeidsomstandigheden over een "délire de l'internement", *op.cit.*, p. 111.

(71) A. CORBIN, *Le miasme et la jonquille. Odorat et imaginaire social, 17e-19e siècles*, Parijs, 1982, pp. 261-262.

(72) De systeemrationaliteit bakent een veld af, maar schrijft geen concrete opties voor: op dat vlak spelen contingente, actor- en situatiegebonden constellaties en conflict/consensusprocessen. G. LENHARDT en C. OFFE, "Staatstheorie und Sozialpolitik. Politisch-soziologische Erklärungsansätze für Funktionen und Innovationsprozesse der Sozialpolitik", in C. VON FERBER en F.X. KAUFMANN (eds.), *Soziologie und Sozialpolitik*, Opladen, 1977, pp. 98-127, p. 125, voetnoot 2.

(73) LUHMANN, *op.cit.*, p. 17.

In deze algehele reguleringswoede past ook het reglementarisme, tenminste in zijn klassieke, hierboven beschreven vorm (74). Dit wordt dan op zijn beurt geïdentificeerd (hoe reguleren? Wie en waar vergunningen toekennen?), maar op steeds "lagere", meer pragmatische niveaus — tot er op een zeker moment desinteresse intreedt en de orthodoxe code de facto overboord wordt gezet. Dit is geenszins te wijten aan praktische moeilijkheden, ontmoet op het pragmatische niveau van toepassing, en al evenmin aan een "deregulerende" impuls vanwege het beleidsniveau. Dit laatste, in casu de publiekhygiënistische lobby, is anders niet van idee veranderd: net zoals de flogistontheorie pas met de laatste flogisticus is gestorven, blijven de hygiënistische rangen tot het einde van de eeuw en zelfs langer, een ongeschokt geloof in de weldaden van het gesloten systeem verdedigen. Toch zet dit hen niet aan tot een optimaliseren ervan (75). De tegenstanders van reglementarisme doen van hun kant ook niets om de restanten van dat laatste op te ruimen, en het te vervangen door hun alternatief (76). In scherpe tegenstelling tot wat in de jaren 1840 gebeurde, wordt nu over prostitutie wél gepraat en niet gehandeld.

Gereguleerde prostitutie is een anachronisme geworden. Niet dat het systeem eind jaren '60 minder "functioneel" was geworden, of dat werd ingezien in hoeverre het een medische absurditeit was. Er werd strikt genomen niets ingezien, maar plots blijkt de wijze waarop dat soort problemen wordt aangepakt, radikaal anders te zijn geworden.

Waar de publieke hygiëne de ruimte slechts corrigeerde door middel van verboden en voorschriften (77), grijpt het urbanisme nu

(74) De Britse Contagious Diseases Acts zijn analoog aan het niet meer orthodox te noemen reglement van 1877 in Brussel, en niet te vergelijken met het systeem-Parent: er zijn bv. geen bordelen.

(75) De in 1877 opgerichte Koninklijke Maatschappij voor Openbare Geneeskunde verklaart, dat aan het reglement niets hoeft te worden veranderd, maar ziet als eerste uitdrukkelijk af van een appel aan de wetgevende macht. *Bulletin de la Société Royale de Médecine Publique*, 1880, p. 415. Geciteerd in HUBERT, *op. cit.*, p. 92.

(76) Onder gemeen recht stellen van prostituees, repressie van alles wat tot prostitutie aanzet en vooral strenge straffen tegen proxenetisme, kortom het huidige regime. Souteneurschap zal echter pas door de wet van 21 oktober 1948 als misdrijf worden gedefinieerd. VANHOUDT en CALEWAERT, *op. cit.*, loc. cit.

(77) Regels op de rooilijn, op bestrating, kerkhoven, straatverlichting (zie het programma van de Openbare-Gezondheidsraden)... "Prijzen voor reinheid" waren zo ongeveer de meest krachtige vorm van interventie.

rechtstreeks in de ruimte in (78). Haussmann in Parijs en Anspach in Brussel woelen de oude weefsels om en de bourgeoisie schept zich een stad naar eigen beeld en gelijkenis, waar het accent wordt verschoven van de ruimtelijke eenheden zelf naar de beweging ertussen. Mobiliteit en transport worden primordiaal. De grote verkeersaders dwars doorheen de stad laten de oude nog overgebleven smalle straten in een wat genant daglicht verschijnen. Alles schijnt er te stagneren en te rotten; waar eerst de gesloten-vatenmethode en de heilzame werking van afsluiten onaantastbaar leken, wordt nu gezworen bij de zuiverende werking van circulatie en stromen. Beheer van afval en van prostitutie gaan hier een analoge weg (79). Prostitutie zelf is duidelijk geen punt meer, want de nieuwe ideeën — in casu sanitaire profylaxie — worden er slechts halfslachtig op toegepast (80). De oude gesloten methode wordt aan de wetten van vraag en aanbod overgelaten, sterft af, en dat is dan dat.

De sociale-interventiepolitiek schijnt een andere richting uit te gaan. De idee van voorkomen is sterker geworden : “*prévenir, prévenir, n'est-ce pas la vraie science autant que le véritable art de gouverner ?*” (81). Voor België worden in de jaren '90 alle, sinds een paar decades geaccumuleerde nieuwe ontwikkelingen en/of ideeën in het armenbeleid samengevat in een rapport van de parlementaire commissie terzake. De hoofdteneur is preventieve i.p.v. curatieve liefdadigheid (82) (sparen, verzekeringen); bijstand wordt een selectie- en verheffingsinstrument.

Aandacht gaat naar opvoeding, ook in de armenzorg. In Engeland ontstaat vanaf 1870 een educatieve bijstandsstrategie : de steunkandidaten dienden de eigen tekortkomingen de revue te laten passeren,

(78) MURARD en ZYLBERMAN, *op.cit.*, pp. 81-82. Overigens geldt dit niet alleen voor het continent : ook in Engeland werd vanaf het begin van de jaren 1870 een begin gemaakt met grootscheepse “opruiming” van wijken. A. SUTCLIFFE, *Towards the planned city. Germany, Britain, the United States and France 1780-1914*, Oxford, 1981, p. 53.

(79) CORBIN noteert de aanwezigheid van reglementaristen bij de hardnekkige verdedigers van het stagnatiesysteem tegen de watergeleide afvoer; achter gesloten vaten en “maisons de tolérance” zit één gedachte. CORBIN, *op.cit.*, (1982), pp. 263-265.

(80) Zie CORBIN, “De l'enfermement à la surveillance des conduites”, *Les filles...*, *op.cit.*, pp. 171-384, *passim*.

(81) C. VAN OVERBERGH, *Réforme de la bienfaisance en Belgique. Résolution et rapport général de la commission spéciale*, Brussel, 1900, p. 60.

(82) Overigens een klassiek rationaliseringsschema in de sociale politiek. LENHARDT en OFFE, *op.cit.*, p. 120.

en zich af te vragen of ze hun situatie niet hadden kunnen voorkomen (83).

Met de "nieuwe lijn" in de sociale politiek bedoelen we geenszins dat een samenhangende nieuwe strategie ontstaat en nog minder dat de vorige methode, regulering, dysfunctioneel bleek en derhalve werd "vervangen". Zoals gezegd spreken we ons niet uit over het probleem van de (dys)functionaliteit. We wensen alleen te benadrukken dat het vorige amalgaam van beleidsopties vanaf een zeker moment als achterhaald werd ervaren — en zelfs dat zelden in zoveel woorden : veel discussie kan niet worden teruggevonden, laat staan dat individuen zich tot de nieuwe gedachtenstroom "bekereren".

In één en dezelfde periode blijkt plots in verschillende landen, over geproblematiseerde fenomenen anders te worden gedacht. Analooq aan het construct "regulering" willen we ook deze ontwikkeling onder één noemer samenvatten, die we bij gebrek aan een betere term voorlopig als "*waardenverinnerlijking*" wensen te definiëren. Geïndividualiseerde disciplinerinq komt tegenover kolonisering van buitenaf, in een functioneel equivalent daglicht te staan (84). De "sociale andere" dient genormaliseerd en vervolgens geïntegreerd. Er wordt een stap verder gezet in het problematiseren van zijn leefwereld, te beginnen met de woonfunctie. Niet meer alleen de manier waarop de loonarbeid ergens woont, maar ook zijn ergens wonen op zich wordt in vraag gesteld. De seculaire verdrijving uit de stad neemt een aanvang (85).

Nu zijn de meeste van die gedachten niet nieuw, maar ze waren nooit eerder op beleidsniveau geformuleerd. Ideeën van voorzienig-

(83) WILLIAMS, *op.cit.*, pp. 97-99. Dat die strategie uitmondde in massieve besparingen op bijstandshulp, doet er in dit kader niet toe.

(84) De "radicale" republikeinse bourgeoisie die vanaf de laatste jaren van het Franse Tweede Keizerrijk actief begon te worden, "understood (...) the crucial link between the socialization of the individual and the legitimation of the state." Pure repressie was niet in staat, stabiliteit te garanderen; de geest van de wetten moest worden verinnerlijkt, vandaar de grote nadruk op opvoeding en onderwijs. K. AUSPITZ, *The radical bourgeoisie. The Ligue de l'enseignement and the origins of the Third Republic 1866-1885*, Cambridge, 1982, p. 21.

(85) Deze verdrijving is het concreet invullen van een functie. Het kon ook op een andere manier zijn gebeurd. De katholieken houden, tegen de liberalen in, vol dat juist het in de stad houden van de loonarbeid (onder het oog van de burgerij), door het stimuleren van solidariteit de beste oplossing is. W. VAN HECKE, *Histoire du logement en Belgique*, Brussel, 1985, p. 85. Hoedanook blijkt de ruimtelijke plaatsing van de loonarbeid een functie te zijn geworden, wélk van de functionele equivalenten daar ook concreet voor ontstaat. Problematisering is trouwens zelf al interventie (LIS et al., *op.cit.*, p. 12).

heid, spaarzaamheid en matigheid zijn reeds vóór de “tweede 19de eeuw” (86) uitgedrukt geworden (87).

Zo had het publieke-hygiënediscours reeds sinds de jaren '30 blauwdrukken voor een sanitair herstructureren van steden klaar, maar slechts vanaf de jaren '90 werd er op beleidsniveau over urbane planning nagedacht (88). Analoog sloeg de idee van een eigen verantwoordelijkheid en zelfdiscipline, die moest vertrekken vanuit matigheid meer bepaald wat alcoholverbruik betrof, op parlementair niveau pas aan vanaf de jaren '70, hoewel reeds sinds de jaren '30 geïsoleerde, sinds 1853 georganiseerde inspanningen werden geleverd (89).

Een constante is het opduiken van onverklaarbare “interesse” en “desinteresse” (90) vanwege de instanties die tot interveniëren in staat zijn, en dat zonder aanwijsbare reden binnen het deelgebied van interventie. We wensen instituties dan ook niet af te doen als een natuurlijk antwoord op “noden”. Aan de basis van een dergelijke verklaring ligt de al te optimistische stelling, dat problemen zelf hun oplossing mobiliseren (91). Zo kunnen bijvoorbeeld schommelingen in bijstandsomvang wel worden verklaard vanuit de onmiddellijke economische toestand, maar niet reguleringen over wie op welke wijze bijstand kreeg (92). Armeezorg dient niet bestudeerd vanuit een perspectief van armoedebestrijding (93).

Evenmin ontstaat de ongerustheid over stedelijke “oepenhoping” niet uit een plotse ontdekking van een incongruïteit — die toestand bestond al eeuwen — maar uit een koloniseren van het “probleem” door het medische vertoog (94).

(86) MURARD en SYLBERMAN, *op.cit.*, p. 56.

(87) Zie over de rol van intellectuelen in het verwoorden van sociale interventiegedachten, LIS et al., *op.cit.*, p. 32 en 199, en over de mid-19de-eeuwse “avant-garde” discussie in België, pp. 178-179.

(88) SUTCLIFFE, *op.cit.*, pp. 54-56.

(89) A.E. DINGLE, *The campaign for prohibition in Victorian England. The United Kingdom Alliance 1872-1895*, Londen, 1980, pp. 13-39.

(90) Wat SUTCLIFFE onverklaarbare “waves of complacency” noemt (*op.cit.*, p. 55 en passim).

(91) LUHMANN, *op.cit.*, p. 11. Zie ook de kritiek geformuleerd door LENHARDT en OFFE, *op.cit.*, pp. 113-114.

(92) K. WILLIAMS, *op.cit.*, p. 35.

(93) LIS et al., *op.cit.*, p. 9. Dit gebeurt wel in U. HENRIQUES, *Before the welfare state. Social administration in early industrial Britain*, Londen, 1979, pp. 1-7.

(94) MURARD en ZYLBERMAN, *op.cit.*, p. 59.

Een onderliggende stroom van "Leitmotive" hoeft met materiële noodzaak niets te maken te hebben : sinds 1794 had de Pruisische overheid uitgebreide legale middelen tot interventie in de stedelijke omgeving, dus nog vóór daar door de urbanisatiespurt enige nood aan was ontstaan. Ook toen die nood er wàs, werd niet ingegrepen : pas veel later kwam een dergelijk beleid tot stand (95). De stedelijke investeringen van het Franse Tweede Keizerrijk gingen de vraag naar woonruimte vooraf (96). Cholera-epidemieën inspireerden geen interventies (97). Dit was niet het gevolg van gebrek aan medische kennis, net zoals interventie weinig of niets te maken had met nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen; meestal was de onderbouw terzake hoogst zwak. Zo werd de miasmentheorie (vooral nadruk op circuleren van lucht) pas in beleid omgezet toen ze eigenlijk al weerlegd was (98). De ontdekking van de Koch-bacil leidde niet tot het nemen van maatregelen (99). Analoog hiermee was het officiële vertoog over seksualiteit naar wetenschappelijke standaarden achterlijk (100), net zoals dat over de geslachtsziekten, zoals we reeds zagen.

Dus, geen handelen vanuit "nood"; evenmin is er terugkoppeling van de praktijk naar het beleid. Men verkiest summier iets dysfunctioneel te noemen, of neemt zelfs helemaal zonder uitleg een andere richting. De pragmatische niveaus krijgen een eigen dynamiek en inspireren geen beweging van beneden naar boven. Bijgevolg kan het ontstaan van een functioneel equivalent "waardenverinnerlijking" voor "regulering" binnen de functie "sociale interventie", evolutie die we rond het laatste kwart van de 19de eeuw onderscheiden, niet worden verklaard door enige slechte werking van deze regulering, wèl

(95) SUTCLIFFE, *op.cit.*, pp. 11 en 48. We zijn het oneens met SUTCLIFFE's stelling dat de uitbreiding van publieke interventie in steden volledig kan worden verklaard door de groei van de urbane structurele problemen; zijn eigen empirisch onderzoek bewijst dat beiden nooit pari passu gaan. A. SUTCLIFFE, "The growth of public intervention in the British urban environment during the 19th century : a structural approach", in : J. JOHNSON en C. POOLEY, *The structure of 19th-century cities*, Londen, 1982, pp. 107-124, p. 120.

(96) SUTCLIFFE, *Towards...*, *op.cit.*, p. 137.

(97) E. BUYST, "De gemeentepolitiek m.b.t. de ruimtelijke ordening in de 19de en 20ste eeuw : een case study voor de antwerpse regio", in *Gemeentelijke initiatieven...*, *op.cit.* Ook SUTCLIFFE, *Towards...*, *op.cit.*, pp. 15 en 131.

(98) SUTCLIFFE, *Towards...*, *op.cit.*, p. 51. Als de circulering van licht en lucht trouwens werkelijk zo grote onrust wekte, was de belasting op ramen en deuren wel afgeschaft geworden, wat niet gebeurde. VAN HECKE, *op.cit.*, pp. 26-27.

(99) SUTCLIFFE, *Towards...*, *op.cit.*, p. 144.

(100) FOUCAULT, *op.cit.*, p. 73.

door veranderende prioriteiten op systeemniveau. De hierboven beschreven ontwikkeling kan geduid worden in het kader van de uitbreiding en integratie van de kapitalistische produktiewijze. De idee van uitsluitend externe disciplineren van de loonarbeid, d.w.z. door loondiscipline aan de ene, regulering aan de andere kant, handhaaft zich niet. De geproletariseerde klasse wordt nu ook als consument beschouwd, wat betekent een globale nadruk op relatieve i.p.v. absolute surplusextractie. Maar de aanvoer van dociele arbeidskracht dient gevrijwaard. Bijgevolg worden mechanismen van zelfreproductie én van die arbeidskracht én van die dociliteit voorgestaan.

Het systeemperspectief leidt o.i. tot inzicht in de ondergang van prostitutie-regulering : op een hoger niveau werd een ander functioneel equivalent "gekozen" en bijgevolg zijn de volgproblemen uit het vorige obsoleet geworden. De stimulans tot het vervangen van een optie wordt niet gevormd door eventuele, uit die optie voortvloeiende pragmatische problemen, maar door de evolutie van systeemvoorwaarden. Waardoor deze evolutie zèlf dan weer is teruggebracht, zullen we in dit kader niet behandelen, daar we het alleen over (gedachten achter) beleid hebben.

4.b. De handelende groepen

Nu zijn macht of controle niet zondermeer maatschappij-immanent, maar gaan van welbepaalde groepen uit en worden in specifieke strategieën vertaald. De vorm die de interventies krijgen, wordt bepaald door de structuur van de interveniërende groep. Hoewel alle besproken actoren tot maatschappelijke elites behoren (we hebben het over beleid of gedachten daaromtrent, en blijven in de 19de eeuw), en dus in principe belang hebben bij het instandhouden van het geschetste "organisme", zou het van plat functionalisme getuigen elke aparte handeling enkel vanuit een versterken van de systeemstabiliteit te verklaren. Op systeemniveau zeer rationele opties kunnen worden voorgestaan door preïndustriële belangengroepen (hoewel het systeem op dat moment reeds *industriële* kapitalisme is) (101).

(101) Zo was de nieuwe Armenwet van 1834 op rurale armoede afgestemd. LIS et al., *op.cit.*, p. 200. De disciplineringsideologie werd voornamelijk gedragen door een "urban gentry" die niet tot de direkte produktiewereld behoorde. WEEKS, *op.cit.*, p. 32 en LIS et al., *op.cit.*, p. 96. Er is geen enkele reden om aan te nemen, dat de beleidsniveaus zouden zijn samengesteld uit helderziende "supersociologen". LENHARDT en OFFE, *op.cit.*, p. 115.

Hoewel uiteindelijk alle acties samen vanuit een convergeren naar systeemrationaliteit kunnen worden geduid, is er geen massieve strategie aan de gang (102). De uiteindelijke vorm die discours en interventies krijgen, ontstaat op actorniveau (103) en wordt bepaald door het subjectieve situatiebeeld, de slechts relatieve machtspositie en de drang naar positieconsolidering en -uitbreiding van de handelende groepen (104).

De 19de eeuw kent een tendens naar uitbreiding en intensifiëring van publieke interventie in de stedelijke omgeving (105). In België waren de liberale urbane elites zwak vertegenwoordigd op nationaal niveau (106). De vorm die de interventies aannemen wordt bepaald door hun liberaal en areligieus wereldbeeld, uitsluitend stedelijke machtspositie (107) en drang naar positieversterking.

Wat meer bepaald regulering van betaalde liefde aangaat, ziet dit drieluik er als volgt uit. Een afwijzing van de begrippen "zonde" en "straf" kleurt het vertoog : medische controle gaat uit van de grond-idee dat syfilis geen goddelijke kastijding is. Godsdienst wordt teruggedrongen tot een in ziekenhuis, gevangenis en een tehuis voor gevallen vrouwen gebruiksklaar disciplinair middel. Gebed in stilte en vrome lektuur kweken gewoontes van gezagsgetrouwheid en zijn (slechts) in die zin nuttig.

Reglementering verheft zich nooit tot wetsniveau, al wordt het systeem door zijn lokale implementatie dan tot een (nog grotere)

(102) Dat de complexiteit van klassen dan maar helemaal tot een verwerping van het klassenkarakter van interventie moet leiden (HENRIQUES, *op.cit.*, pp. 8-9), spreken wij tegen. De variaties in de totstandkoming van controlemechanismen mogen niet uit het oog doen verliezen, dat deze altijd bijdroegen tot de ontwikkeling van instellingen die de hegemonie van de heersende klassen overdroegen. LIS et al., *op.cit.*, p. 125.

(103) Zo is een belangrijke variabele het staatsvormingsproces : in landen waar dit minder geproblematiseerd was, is de disciplineringsstrategie minder gepolitiiseerd, zoals in Engeland en Nederland. LIS, *Een politieel-medische orde, op.cit.*

(104) Zie het voorbeeld gegeven in noot 74. Hoewel de functie dezelfde blijft, vult elke groep die in vanuit eigen prioriteiten. Op een nog concreter niveau wordt het invullen gedetermineerd door geografische gegevens. Zo neemt het gesloten bordeelcircuit de dominerende vorm van de stad aan. In de door huurkazernes beheerste Duitse steden werden ook rosse buurten "kaserniert".

(105) SUTCLIFFE, *Towards...*, *op.cit.*, p. 6.

(106) E. WITTE en J. CRAEYBECKX, *Politieke geschiedenis van België. Spanningen in een burgerlijke democratie*, Leuven, 1981, pp. 43 en 80.

(107) Publieke interventie in de stedelijke omgeving hoeft geen stedelijke interventie te zijn. De Haussmannisering van Parijs was een keizerlijk initiatief. Algemeen werden de stedelijke affaires van de grote en hoofdsteden als staatszaak beschouwd (SUTCLIFFE, *Towards...*, *op.cit.*, passim); het was dus geen vanzelfsprekend iets, lokale items de lokale autoriteit over te laten.

absurditeit herleid : de prostituées verhuizen naar omliggende gemeenten met zwakke regulering, en de stedelijke autoriteiten zijn eraan voor hun moeite. De nationale regering doet geen enkele poging om algehele regulering te stimuleren, en toont zich bijtijden openlijk vijandig (108). De publiekhygiënistische lobby eist vergeefs een wet en klaagt over de onverschillige houding van de regering; zelf acht ze zich bij uitstek bevoegd om mee het beleid te bepalen.

Dit brengt ons bij het derde en belangrijkste punt : positieversterking. Interventie in als probleem gedefinieerde aspecten van het stedelijke leven is een middel tot afbakenen van een machtsterritorium. Ze vormt een concrete toepassing van de competenties van de interveniërende groep, en door het belang van een juist beheer over dat territorium te benadrukken, vestigt genoemde groep de aandacht op de draagwijdte van haar competenties.

In casu is het sociaalhygiënistische concept ingebed in een positivistische traditie; fundamentele problemen kunnen worden opgelost door accumulatie van kennis, meer bepaald kennis over een "gezonde" omgeving die een "correct" gedrag van het individu zou stimuleren (109). De openbare hygiëne ontdekte de stad als "milieu" en gaf daarmee de stedelijke politiek experimenteerobjecten (110). De medische lobby kreeg bij elke cholera-epidemie in de stad nieuwe constituerende stimuli.

Dit hoeft niets te maken te hebben met de stáát van die kennis. In analogie met wat reeds werd genoteerd over de "nood" aan interventies, mag de uitbreiding van medische praktijken en openbare hygiëne in de 19de eeuw niet worden gezien als een directe consequentie van wetenschappelijke ontdekkingen. De instellingen waren er vóór de kennis (111). Het discours is vóór alles militant; door zich

(108) Cfr. het supra aangehaalde K.B. van 1854. Ziekenhuiskosten worden normaliter door het bijstandsadres betaald, maar niet bij gedwongen behandeling. Als een gemeente per se medische kosten wil creëren, moet ze dat maar zelf financieren, is de onderliggende boodschap.

(109) SUTCLIFFE, *Towards...*, *op.cit.*, pp. 148-149. Vandaar aandacht voor de (de)moraliserende effecten van wonen.

(110) "La ville comme milieu, c'est le passage du savoir de l'observation à l'expérimentation, de la promenade au laboratoire", MURARD en SYLBERMAN, *op.cit.*, p. 72. Voor de ongerustheid die het fenomeen "stad" wekte, zie ook *ibid.*, p. 24, LIS et al., *op.cit.*, pp. 154 (Engeland) en 165 (Frankrijk), en SUTCLIFFE, *Towards...*, *op.cit.*, pp. 55-56.

(111) C. HAVELANGE, "Discours, pratiques et pouvoirs. La santé publique et les médecins au 19ième siècle", in *Gemeentelijke initiatieven...*, *op.cit.*. Al werd de term "efficiëntie" door medici gebruikt, dan nog niet noodzakelijk in medische zin. WILLIAMS, *op.cit.*, pp. 95-96. Inderdaad gaat het in ons voorbeeld eerder om morele efficiëntie.

op te werpen als experten, claimen de diverse groepen de ultieme validatie, i.e. politieke macht — ze eisen wel het recht op zelfevaluatie en op het bepalen van wie wél en wie niet tot de groep behoort (112).

Het concept “positieconsolidering” vormt overigens een bijkomende verklaring voor het gebrek aan belangstelling van de medische lobby voor het reglementaire systeem, eenmaal het in werking gezet en aan de politie gedelegeerd geworden is. Toch zal ze tot in het begin van de twintigste eeuw, dit systeem lippendienst blijven bewijzen (113). Het latente nut van het vertoog ligt in het vertoog zelf; dit geldt ook voor de tegenstanders in de jaren 1880 en 1890, die vooral uit juridische hoek komen. Zij voeren de strijd middels hún competentie, die ze uitdrukkelijk als belangrijker — dus beleidsrelevanter — stellen (114). De groep wint er aan samenhang door, en daar alleen gaat het om : er wordt niet langer daadwerkelijk ingegrepen in de prostitutiewereld. Ook de abolitionistische “Maatschappij voor openbare zedelijkheid” (1891-1908) definieerde doelen die het deelgebied prostitutie ver overstegen (maatregelen tegen gokken, drankmisbruik, obscene taal...) en vanaf 1901 zelfs helemaal lieten links liggen (115).

Voorbeelden van vertogen met vooral groepsconstituerend nut zijn binnen het veld van sociale interventie legio : de Duitse verenigingen voor urbane planning van de vroege jaren 1870 waren professionele of hervormingsassociaties (116), maar organiseerden zich nooit rondom een probleem en rondom dat probleem alleen. Het gehele “Victoriaanse” ideeëngoed over seksualiteit kan worden gezien als een militant instrument van de burgerij, die zichzelf aldus eenduidig wilde definiëren tegenover aristocratie en arbeiders. Pas in tweede

(112) Zie R. SCHEPERS, “De professietheorie op nieuwe wegen?”, *Tijdschrift voor Sociologie* 6 (1985), nr. 3, pp. 289-310, vooral pp. 289-292.

(113) Cfr. DR. GRANDIER-MOREL, *Voyage d'étude physiologique chez les prostituées des principaux pays du globe*, Parijs, 1901. Het werk is zo anachronistisch dat de beschrijving van Brussel (pp. 234 seq.) eigenlijk op het midden van de eeuw slaat ! Ook buiten Frankrijk en België blijkt het reglementarisme taai, cfr. P. WOLFF (eveneens een arts), *Zur Kasernierungsfrage*, Leipzig, 1905.

(114) Omgekeerd poneren de medici reeds in 1849 de superioriteit van hún soort kennis over die van juristen, waar het beleid aangaat. HAVELANGE, *op.cit.*

(115) HUBERTY, *op.cit.*, pp. 107-139.

(116) SUTCLIFFE, *Towards...*, *op.cit.*, p. 23.

instantie was de "burgerlijke moraliteit" voor export naar beneden bedoeld (117). Ook de anti-alkoholismegedachte ontstond eerst uit een streven naar eigen respectabiliteit vanwege de middenklassen (118).

Het mede belichten van de handelende groepen zet het geschetste functiemodel "in werking". Het verklaart concreet waarom de vertogen en strategieën de vorm hebben die ze hebben en levert dus een antwoord op de vragen "wie?" en "hoe?".

Interventies kunnen rationeel worden begrepen in die zin dat ze tenderen naar zelfconstituering en -stabilisering van de interveniërende groep (hier wordt dus een analogie tussen systeem en actor ingevoerd : voor beiden is de eerste functie stabilisering). Echter, de som van al die rationaliteiten verklaart het geheel niet op bevredigende wijze. Vandaar het veronderstellen van systeemrationaliteit. Het verklaren van handelen vanuit de handelende groepen alléén werpt o.i. geen voldoende licht op de chronologie. De diverse groepsconstituerende vertogen zijn op elk moment in het hier aangegeven chronologisch kader terug te vinden. Reglementaristen zijn er in 1900 nog, en Ducpétiaux argumenteerde reeds voor een spaarwetgeving en verdedigde het kweken van eigen verantwoordelijkheid in 1829 (119). Alleen een systeemperspectief verklaart, waarom specifieke vertogen slechts op een specifiek tijdstip worden "ingezet".

Vanuit directe "nood" aan bepaalde interventies wensen we hun op een zeker moment naar voor komen niet te verklaren, zoals reeds genoteerd. Het problematiseren van iets heeft slechts zijdelings te maken met de mate waarop het op dat moment een probleem is.

O.i. kan ook een eventueel verschuiven van de machtspositie van actoren niet alles verklaren. Kan het ontstaan van een ander functioneel equivalent binnen de functie "sociale interventie", na de jaren 1870, worden uitgelegd door een verandering in de machtsconstellatie, waarbij de nieuwe dominerende groep zijn visie opdringt? Dan zouden verschillende groepen actoren rond hetzelfde moment beleidsmacht moeten verwerven respectievelijk verliezen, want "regulering" en "waardenveralgemening" behelzen concreet een heel gamma interventies, die elk op zich weer door andere partijen worden voorgestaan. En zelfs al zou dat kunnen bewezen worden, dan blijft de vraag of daarachter niet nog een convergerende rationaliteit zit.

(117) FOUCAULT, *op.cit.*, p. 164 en WEEKS, *op.cit.*, p. 32.

(118) DINGLE, *op.cit.*, p. 18.

(119) J. DE BELDER, "Het fenomeen van de gemeentelijke spaarkassen in de 19de eeuw", *Gemeentelijke initiatieven...*, *op. cit.*

5. BESLUIT

We pretenderen met het hier voorgestelde model niet zozeer ontologische zekerheid als wel heuristische klaarheid. Een poging tot conceptualisering van een schijnbaar onsamenhangend experiment leidde tot een plaatsen ervan in een keten functies en vandaar tot het hanteren van een functionalistisch systeemperspectief. Dit liet ook toe de ondergang van dat experiment te verklaren zonder terugkoppelingsmechanismen te veronderstellen.

Het werken met functionele equivalenten laat flexibiliteit in de analyse toe : op elk moment wordt verondersteld, dat er ook een andere concrete mogelijkheid had kunnen zijn. Hoe een functie wordt ingevuld, kan niet vanuit de functie zelf worden voorspeld.

Algehele vrijblijvendheid wordt vermeden doordat wel degelijk wordt uitgegaan van een functie, die rationeel is in het licht van een systeem. Als we verder dit systeem gelijkstellen met de Westeuropese kapitalistische produktiewijze, trappen wij o.i. niet in de val van een fout "organicisme" (120), dat al te haastig uitgaat van een analogie met biologische eenheden zonder zelf te beschikken over een zo eenduidig criterium als "dood" — door dit gebrek kan in de sociale wetenschappen niet worden vastgesteld of een systeem zich heeft gomodificeerd dan wel of er een heel nieuw systeem is ontstaan (121). De parameters van het kapitalistische systeem zijn echter voldoende duidelijk, wat niet het geval zou zijn bij een ad hoc construct dat buiten de analyse niet bestaat.

Aan de andere kant werd de convergentiegedachte gecorrigeerd door het bij de verklaring betrekken van een actorperspectief, dat de rationaliteit van het systeem door de eigen rationaliteit filtert. Hierdoor hoeft de ontzaglijke veelheid van vertogen niet over het hoofd te worden gezien, maar kan zelf worden geconceptualiseerd.

Misschien wordt empirische speculatie over causale samenhang in dit model slechts vervangen door speculatie over institutionele configuraties (zoals wanneer we zo ver gaan, een algemene noemer "waardenveralgemening" te veronderstellen). We wensten echter vóór alles het materiaal conceptueel te ordenen, dus betekenissen uit de verscheidenheid van woorden en daden te identificeren. We beseffen tenvolle dat we misschien wat overhaast vanuit ons specifieke voorbeeld naar wijdere probleemstellingen zijn overgegaan. Nader onderzoek naar analoge interventies zal uitsluitend moeten brengen over de waarde van het hier voorgestelde model.

(120) MERTON, *op.cit.*, p. 102.

(121) LUHMANN, *op.cit.*, p. 18.

**REGULATION OF PROSTITUTION, 1844-1877 : THE RISE
AND FALL OF AN EXPERIMENT**

by

S. DE SCHAEPRDIJVER

SUMMARY

An attempt to regulate commercial sex was undertaken in several European cities from the 1840s onwards. This paper examines the guiding ideas behind regulation as well as its implementation in Brussels.

The example of the Belgian capital clearly demonstrates the irrationalities of the project : there is no communication between the different levels of decision (the social hygienists who drew up the model, the police), no feedback (the institutionalised trade which is created in no way corresponds to the ideal image, yet no one seems to notice), and no actual reason why the enthusiasm for keeping up regulation suddenly vanished.

The paper wants to explain the phenomenon by pointing at wider policies of disciplining the lower classes. In order to avoid oversimplified functionalism, the rationality behind these policies is located at systems level : a system (in this case, the Western capitalist mode of production) tries to keep itself alive and does so by taking on strategies which may afterwards be substituted by functionally equivalent ones. The replacement indeed explains the waning of regulation. Finally, attention is given to the rationality of the acting groups, both those who initiated regulation and those who opposed it.

**LA REGLEMENTATION DE LA PROSTITUTION, 1844-1877 :
HEURS ET MALHEURS D'UNE EXPERIENCE**

par

S. DE SCHAEPRDIJVER

RESUME

Une tentative de réglementer le "commerce de l'amour" a été entreprise dans plusieurs villes d'Europe à partir des années 1840. Cet article veut examiner les idées maîtresses derrière cette tentative ainsi que sa réalisation concrète à Bruxelles.

L'exemple de la capitale belge montre clairement les côtés irréalistes du projet : citons le manque de coordination entre les différents niveaux de prise de décision (les hygiénistes sociaux élaborant le modèle, la police), l'absence de feedback (le commerce institutionnalisé mis en place ne correspond en aucune façon à l'objectif idéal, sans que personne ne semble s'en rendre compte); impossible aussi d'expliquer pourquoi on a si brusquement abandonné cette idée même de réglementer la prostitution.

L'article veut expliquer ces phénomènes en analysant la politique plus générale de "mise au pas" des classes sociales inférieures. Pour éviter un fonctionnalisme par trop simpliste, les motivations de cette politique sont situées au niveau

des systèmes : un système (en l'occurrence le mode de production capitaliste de l'Occident) essaie de se maintenir en développant certaines stratégies, quitte à les remplacer par d'autres, équivalentes au point de vue fonctionnel. C'est une telle évolution qui explique en effet l'abandon de cette réglementation. Enfin, on se penche sur les motifs et sur les activités des groupes impliqués, tant de ceux qui mettaient en oeuvre la réglementation que de ceux qui la combattaient.

Sophie De Schaepdrijver, Guillaume Stocqstraat 3, 1050 Brussel